

ОБҐРУНТУВАННЯ ДОЦІЛЬНОСТІ РОЗШИРЕННЯ ПЛОЩІ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ ПІВНІЧНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ

А.Ю. Якимчук, аспірант

Національний університет водного господарства та природокористування

Проаналізовано структуру природно-заповідного фонду (ПЗФ) України. Здійснено обґрунтування розвитку природно-заповідного фонду (ПЗФ) на прикладі Північного регіону України. Доведено необхідність розширення та розраховано площу ПЗФ.

Природно-заповідний фонд є природним багатством держави, скарбницею генофонду нації, її природним капіталом, тому питання ефективності функціонування та екологічного обґрунтування його розвитку набуло особливої актуальності.

Природно-заповідний фонд України (станом на 1.01.2004 р.) нараховує 7040 територій і об'єктів загальною площею близько 2715,4 тис. га, що становить 4,5% усієї території України. Кількість категорій природно-заповідного фонду України порівняно з 1992 р. збільшилась на 25,7%, а площа - більше ніж удвічі. Тільки за останні десять років створено 4 біосферні заповідники, 7 природних заповідників, 8 національних природних парків, понад 43 регіональних ландшафтних парки тощо [1]. На сьогодні площі територій та об'єктів окремих категорій у ПЗФ України складають: природні заповідники – 6%, біосферні заповідники – 8%, національні природні парки – 22%, заказники – 38%, пам'ятки природи – 1%, регіональні ландшафтні парки - 21%, заповідні урочища – 3%, об'єкти колекційно-паркового типу – 1%. Із всіх категорій ПЗФ у період з 1992 по 2004 рік найбільше зросла площа РЛП (у 14,3 разу). У 1990 році було створено перший РЛП в Україні у Тернопільській області на Дністрі “Дністровський каньйон” площею близько 42,1 тис.га [1, 2, 3, 5]. Станом на 1.01.2002 року за даними Міжвідомчої комплексної лабораторії наукових основ заповідної справи Мінекоресурсів та НАНУ в Україні існувало 37 РЛП площею 488,8 тис. га, нині їх уже 43 загальною площею 603,6 тис.га [1, 5].

Слід зазначити, що частка площі ПЗФ в адміністративних областях суттєво коливається. Найменшою (до 1%) вона є у Вінницькій, Дніпропетровській, Київській, Кіровоградській, Харківській областях, найбільшою (11-15%) – у Закарпатській, Івано-Франківській, Хмельницькій областях, м. Києві, а в м. Севастополі становить майже 30%, у Донецькій, Житомирській, Запорізькій, Луганській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Черкаській областях та Автономній Республіці Крим заповідні території займають 2-4%, у Волинській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Херсонській, Чернівецькій та Чернігівській областях – 6-9%.

Таким чином, за період незалежності України відбулося збільшення площі ПЗФ більш ніж у 2 рази (з 2,1% у 1992 році до 4,5% у 2004 році). Слід відмітити, що мережа ПЗТ все повніше охоплює територію країни і тим самим сприяє збереженню її ландшафтного і біологічного різноманіття, а також забезпеченню екологічної рівноваги окремих територій, оздоровленню та екологічному вихованню населення. Данилишин Б.М, Дорогунцов С.І., Міщенко В.С. та ін. (1999) вважають, що подальший розвиток галузі заповідної справи буде визначатися ефективністю системи управління особливо на регіональному рівні, рівнем фінансування та матеріально-технічного забезпечення, станом наукових робіт, рівнем кваліфікації наукових кадрів.

Поліпшення екологічної і одночасно соціально-економічної ситуації в Північному регіоні України (ПРУ) можливе за умови збереження та розширення території із природним станом ландшафту, розбудови регіональної екологічної мережі, розроблення системи ефективного управління об'єктами природно-заповідного фонду та посилення державного контролю за його станом [3, с. 93].

У ПРУ з його значною екологічною різноманітністю природних умов і ландшафтів, добре розвинутою гідрографічною мережею саме ПЗТ та ПЗО, що є своєрідними еталонами природного стану ландшафтів, відіграють важливу роль у підтриманні екологічного балансу, збереженні генофонду рослинного і тваринного світу, а отже, і людини.

Таблиця 1 - Загальна характеристика природно-заповідного фонду Північного регіону України

Область	Загальна площа, тис. км	Всього ПЗО		В тому числі				Показник заповідності K_p , %
		Кіль- кість	Площа, тис. га	загальнодержав- ного значення		місцевого значення		
				Кіль- кість	Площа, тис. га	Кіль- кість	Площа, тис. га	
Волинська	20,2	<u>392</u> 20,7	<u>170,8</u> 20,5	<u>24</u> 16,7	<u>59,8</u> 28,6	<u>368</u> 21,1	<u>110,9</u> 17,7	8,46
Рівненська	20,1	<u>269</u> 14,2	<u>167,5</u> 20,0	<u>26</u> 18,0	<u>59,2</u> 28,3	<u>243</u> 14,0	<u>108,3</u> 17,3	8,33
Житомирська	29,9	<u>181</u> 9,6	<u>79,4</u> 9,5	<u>19</u> 13,2	<u>27,2</u> 13,0	<u>162</u> 8,6	<u>52,2</u> 8,3	2,66
Київська	28,1	<u>134</u> 7,07	<u>31,55</u> 3,8	<u>20</u> 13,9	<u>14,85</u> 7,1	<u>114</u> 6,6	<u>16,7</u> 2,7	1,12

м. Київ	0,8	$\frac{91}{4,8}$	$\frac{9,4}{1,1}$	$\frac{16}{11,1}$	$\frac{3,4}{1,6}$	$\frac{75}{4,3}$	$\frac{6,0}{1,0}$	11,7
Чернігівська	31,9	$\frac{647}{34,1}$	$\frac{220,18}{26,4}$	$\frac{21}{14,6}$	$\frac{9,88}{4,7}$	$\frac{626}{35,9}$	$\frac{210,3}{33,6}$	6,9
Сумська	23,8	$\frac{182}{9,6}$	$\frac{156,18}{18,7}$	$\frac{18}{12,5}$	$\frac{34,66}{16,6}$	$\frac{164}{9,4}$	$\frac{121,52}{19,4}$	6,6
Разом	154,8	$\frac{1895}{100,0}$	$\frac{835,01}{100,0}$	$\frac{144}{100,0}$	$\frac{208,99}{100,0}$	$\frac{1751}{100,0}$	$\frac{625,92}{100,0}$	5,4

Процесам визначення змісту і важливості збереження ПЗФ, його ролі у поліпшенні екологічної та медичної ситуації регіону повинно передувати вивчення самого об'єкта управління. Виходячи з цього, характеристика природно-заповідного фонду Північного регіону здійснювалася за такими показниками, як загальна кількість ПЗТ та ПЗО, загальна площа ПЗФ, показник заповідності (k_z), що наведені у табл. 1.

Аналіз первинних статистичних матеріалів показав, що на території ПРУ налічується 1895 заповідних територій і об'єктів, з них близько 21% зосереджено у Волинській, 14% - у Рівненській, 12% - Київській, 34% - Чернігівській та відповідно 9,6% у Сумській та Житомирській областях. Причому питома вага категорій місцевого значення в кількісному відношенні значно більша, ніж загальнодержавного, і становить понад 92%. Найбільша кількість заповідних територій загальнодержавного значення (26) у Рівненській області, а місцевого - у Чернігівській області (626). В цілому стан ПЗФ ПРУ характеризується показниками, наведеними в табл. 2.

Таблиця 2 - Якісна характеристика природно-заповідного фонду Північного регіону

Категорія	Кількість об'єктів	Площа, тис. га	Питома вага у загальній площі ПЗФ, %
Заповідники (природні)	4	65,57	7,85
Національні природні парки	2	48,74	5,83
Регіональні ландшафтні парки	10	279,49	33,4
Заказники	1022	407,0	48,7
Пам'ятки природи	503	2,88	0,34
Ботанічні сади	6	0,26	0,03
Дендрологічні парки	8	0,57	0,068
Зоопарки	3	0,05	0,006
Парки пам'ятки садово-паркового мистецтва	123	4,69	0,56
Заповідні урочища	214	26,5	3,17
Усього	1895	835,01*	100,0
<i>Примітка.</i> *Фактична площа ПЗФ Північного регіону (без урахування площ об'єктів, які входять до складу територій інших об'єктів ПЗФ)			ПЗФ, які

Як свідчать результати розрахунків, територія ПРУ займає 25,5% від площі України. Частка ПЗТ даного регіону від ПЗФ України становить 30,7%. Найбільшу частку у площі природно-заповідного фонду ПРУ займають заказники (48,7 %). Регіональні ландшафтні парки посідають друге місце у структурі ПЗФ (33,4%), які отримали стрімкий розвиток останніми роками. Тут відсутня категорія ПЗФ "біосферні заповідники".

Екологічне обґрунтування розвитку природно-заповідного фонду, на думку автора, повинно включати в себе такі показники: 1) рекомендована площа природно-заповідних територій, при якій забезпечується екологічна рівновага регіону; 2) рівень охоплення біорізноманіття, при якому забезпечується охорона і збереження біологічних видів регіону; 3) рівень охоплення різноманіття ландшафтів регіону; 4) рівень забезпечення відпочинку населення з метою відновлення його здоров'я та працездатності.

На сьогодні чітких рекомендацій відносно цих показників немає ні у вітчизняній, ні в зарубіжній науковій літературі. За даними World Watch Institute [цит. за 2, с.22-25], для підтримання нормального функціонування ландшафтів і екосистем будь-якого регіону площа "диких" (первісних), неперетворених, неушкоджених людською діяльністю територій (акваторій) у його межах має становити не менше 10-12% загальної території. Оптимальна ж площа заповідних територій повинна бути ще більшою і досягати 20%.

Важливим показником "природності" регіону є величина його лісистої. Наприклад, А.В.Яцик [4, с.319] зазначає, що оптимальними значеннями лісистої водозбірних басейнів малих річок вважаються такі: для Полісся >50 %, для Лісостепу ≥ 20 %, для Степу ≥ 10 %, для Карпат та Криму ≥ 65 %. Таким чином, майже кожен другий гектар лісу на Поліссі і кожен гектар в Лісостепу повинні мати режим охорони в ранзі певної категорії природно-заповідного фонду.

Андрієнко Т.Л. та інші автори [5, с. 139] встановили, що дані стосовно кількості видів рослин навіть у заповідниках відсутні. Відсутність списків флори для окремих заповідників не дозволяє встановити, яка частина флори охоплена реальною охороною. Нині зрозуміло, що для Полісся цей стан є незадовільним. Із

2000 видів судинних рослин Полісся в Поліському природному заповіднику охороняється лише 602 види, тобто 31 %. Із створенням природних заповідників - Рівненського, Черемського, національних природних парків – Шацького, Деснянсько-Старогутського, нещодавно – Ічнянського - цей показник безумовно поліпшився. Але остаточних даних немає.

Ще гірший стан фауністичної вивченості природно-заповідних територій, оскільки є лише орієнтовні дані. Дещо краще вивчено наявність в природно-заповідному фонді видів рослин і тварин, занесених до Червоної книги України. Але даних також недостатньо. Не завжди заповідники є еталонами репрезентативності ландшафтів. Наприклад, Поліський ПЗ являє собою природу лише зандрового і частково заплавного типів місцевості [Попович, 2003].

Виходячи з вищенаведеного, вважаємо, що нині за основу екологічного обґрунтування розвитку природно-заповідного фонду необхідно брати інші, більш узагальнені показники. Таким показником, на наш погляд, може бути фізико-географічне районування, при якому враховується цілий комплекс показників (кліматичних, геологічних, гідрологічних тощо).

Про доцільність такого підходу говорить також Попович С. Ю. [6], який вважає, що кожен фізико-географічний провінцій повинен представляти один біосферний заповідник, а кожен фізико-географічний область – один природний заповідник або національний природний парк. В основі заповідання має бути оптимальна репрезентативність компонентів ландшафтів і самі ландшафти фізико-географічних зон, провінцій, областей, районів, що дозволяє мати еталонну мережу природно-заповідних територій.

Північний регіон з позицій новітнього фізико-географічного районування України [7, с.14] знаходиться на території п'яти фізико-географічних провінцій (країв):

- 1 *Поліського*, в який входять такі фізико-географічні області: Волинське Полісся, Житомирське Полісся, Київське Полісся, Чернігівське Полісся, Новгород-Сіверське Полісся);
- 2 Частково *Західноукраїнського* (Волинська височинна область);
- 3 Частково *Подільсько-Придніпровського лісостепового* (Північно-східна Придніпровська височинна область, Київська височинна область, частково Північно-Західна Придніпровська височинна область);
- 4 Частково *Лівобережно-Дніпровського лісостепового* (Північно-Придніпровська терасна низовинна область, Північнополтавська височинна область);
- 5 *Східноукраїнського лісостепового* (Сумська схилово-височинна область).

Таким чином, Північний регіон за фізико-географічним районуванням є досить різноманітним, що необхідно враховувати при екологічному обґрунтуванні розвитку природно-заповідного фонду цієї території.

Важливе значення має стан площі природно-заповідного об'єкта. За Б.Далхоффом [цит.7, с. 55], території, що охороняються для підтримання самовідновлення популяцій рослин і тварин, повинні бути цілісними та не менше 20 тис.га для лісів та 5 тис.га для луків, лише тоді вони вважатимуться стійкими екосистемами. При плануванні розвитку природно-заповідного фонду в Північному регіоні слід враховувати, що у його лісостеповій частині природні території фрагментовані через сильне антропогенне навантаження. Тому тут практично немає великих збережених ділянок, які б були еталонами природних територій. Це стосується насамперед Волинської височини. Тому великі природно-заповідні об'єкти можуть бути запроєктовані лише в Поліській частині регіону.

Проведений у даному дослідженні розрахунок необхідної (оптимальної) площі природно-заповідного фонду Північного регіону подано в табл.3.

Таблиця 3 - Обґрунтування необхідної площі природно-заповідного фонду Північного регіону

У табл. 4
щодо

Адміністративна область	Існуюча площа ПЗФ, тис.га	Мінімально необхідна площа ПЗФ (10-12 %), тис.га	Оптимальна площа ПЗФ (20%), тис.га	Частка фактичної площі від необхідного значення			
				мінімального		оптимального	
				тис.га	відсотків	тис.га	відсотків
Волинська	170,8	202,0-242,4	404,0	31,2-71,6	70,5-84,5	233,2	42,2
Рівненська	167,5	201,0-241,2	402,0	33,5-73,7	69,4-83,3	234,5	41,7
Житомирська	79,4	299,0-358,8	598,0	219,6-279,4	22,1-26,5	518,6	13,2
Київська	40,9	281,0-337,2	562,0	240,1-296,3	12,1-14,6	521,1	7,3
Чернігівська	220,2	319,0-382,8	638,0	98,8-162,8	57,5-69,0	417,8	52,7
Сумська	156,2	238,0-285,6	476,0	81,8-129,4	54,7-65,6	319,8	32,8
Всього	835,0	1540,0-1848,0	3080,0	705,0-1013,0	45,2-54,2	2245,0	27,1

наведені дані

представленості заповідників та національних природних парків у системі фізико-географічного районування Північного регіону. Отже, за розрахунками, Північний регіон забезпечений природно-заповідними територіями лише на 45-54% від мінімально необхідного значення та на 27% від оптимального. Жодна із областей регіону не забезпечена навіть мінімально необхідною площею ПЗФ. Значного збільшення площі ПЗФ потребує Київська та Житомирська області (на 88% та 80% відповідно).

Рекомендації стосовно кількості та площі за [6] у Північному регіоні не виконуються. Наприклад, тут відсутні біосферні заповідники узагалі. Із 12 необхідних заповідників (або заповідних зон НПП) наявні лише 6, а площа їх у 2,3 рази менша від необхідної. Таким чином, система природно-заповідних територій Північного регіону не є достатньою мірою репрезентативною та потребує значного розширення.

Таблиця 4 - Обґрунтування кількості та площі природних заповідників та заповідної зони національних природних парків Північного регіону України

Край (провінція)	Область фізико-географічного районування	ПЗ та НПП			
		Фактично існує		Потреба	
		Кількість	Площа, тис. га	Кількість	Площа, тис. га
Поліський	Волинське Полісся	3	50,0	1	20,0
	Житомирське Полісся	1	20,1	1	20,0
	Київське Полісся	-	-	1	20,0
	Чернігівське Полісся	1	4,6	1	20,0
	Новгород-Сіверське Полісся	1	3,2	1	20,0
Західно-український	Волинська височинна	-	-	1	20,0
Подільсько-Придніпровський лісостеповий	Північно-Західна Придніпровська височинна область (частково 40%)	-	-	1	5,0
	Північно-Східна Придніпровська височинна	-	-	1	12,5
	Київська височинна	-	-	1	12,5

Лівобережно-Дніпровський лісостеповий	Північнопридніпровська терасна низовинна (частково 60%)	-	-	1	7,5
	Північнополтавська височинна (частково 52%)	1/4	0,2	1	6,5
Східно-український лісостеповий	Сумська схилово-височинна область	-	-	1	12,5
Всього		6(7)	78,1	12	176,5
* У розрахунках для НПП взято лише площу їх заповідної зони					

Отже, виходячи із отриманих результатів розрахунків (табл. 4), можна зробити висновок, що Північний регіон забезпечений природними заповідниками та національними природними парками лише на 44,2 % від необхідного та потребує збільшення їх площ у 2,3 разу. У такий спосіб доведено необхідність збільшення кількості природних заповідників у межах досліджуваного регіону. Для цього розрахуємо площу ПЗФ із урахуванням площі заповідників та національних парків (табл.5).

World Watch Institute наводить дані [цит. 2], згідно з якими загальна площа ПЗФ повинна становити 10-12% території регіону. У нашому випадку, проектуючи ці дані, доходимо висновку, що вона повинна становити 1540-1848 тис.га. Фактична ж площа ПЗФ регіону становить лише 835,01 тис.га, тобто 5,4% від площі регіону та відповідно 45,2-54,2% від нормативного значення. Із урахуванням запланованої площі природних заповідників ПЗФ збільшиться до 946 тис.га, тобто до 51,2-61,4% необхідної для підтримання екологічної рівноваги площі ПЗФ.

Таблиця 5 - Збільшення площі ПЗФ Північного регіону за рахунок ПЗ та НПП

Показник	Фактична площа ПЗФ, тис.га	Нормативне значення площі ПЗФ для регіону (10-12%), тис.га	Збільшення площі заповідників, тис.га	Площа ПЗФ ПРУ із урахуванням збільшення площі ПЗ, тис.га	Приріст площі ПЗФ, %
Фактично, тис.га	835,01	1540-1848	176,5	946,0	+13,3
У відсотках до регіону	5,4	10-12	1,15	6,1	+0,7
У відсотках до нормативної площі ПЗФ	45,2-54,2	100,0	9,6-11,5	51,2-61,4	+6,0-7,2

У результаті дослідження встановлено, що за рахунок збільшення площі ПЗ та НПП природно-заповідний фонд становитиме 6,1% площі Північного регіону, що значно менше нормативного значення (10-12%). Тому усі інші категорії ПЗФ регіону також потребують суттєвого збільшення, а саме на 38,6-48,8%, тобто на 594-902 тис.га. Звідси випливає необхідність збільшення кількості та площі усіх категорій ПЗФ у межах досліджуваного регіону удвічі. Загальна площа ПЗФ регіону повинна бути поступово доведена до 1540-1848 тис.га.

SUMMARY

The structure of Natural-Reserved Fund (NRF) of Ukraine has been investigated. The substantiate of Natural-Reserved Fund's development on the example of Northern Region of Ukraine has been made. The necessary of development of territory of NRF has been shown and calculated.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Національна доповідь України про гармонізацію життєдіяльності суспільства у навколишньому природному середовищі. Спеціальне видання до 5-ї Всеєвропейської конференції міністрів навколишнього середовища "Довкілля для Європи". – Київ, 2003. – 128 с.
2. Мудрак О.В., Кирилук Л.М., Ворона Є.І. Перспективи створення національного природного парку "Подільське полісся" // Екологічний вісник. - № 1-2. – С. 22-25.
3. Зінь Е.А., Якимчук А.Ю. Управління природоохоронною діяльністю на території західного Полісся (аналіз стану, узагальнення досвіду) // Вісник РДТУ. - 2000. – Вип.5(7). - С. 92-101.
4. Яцик А.В. Водогосподарська екологія: У 4 т., 7 кн. – К.: Генеза, 2004. – Т. 4, Кн. 6-7. – С. 319.
5. Андриєнко Т.Л., Плюта П.Г., Прядко Е.И., Каркущев Г.Н. Социально-экологическая значимость природно-заповедных территорий Украины / Ан УССР. Ин-т ботаники им. Н.Г. Холодного. – Киев.: Наукова думка, 1991. – 160 с.
6. Попович С.Ю. Природно-заповідний фонд України: аналіз та заходи реорганізації, збереження і невиснажливе використання біорізноманіття України: стан та перспективи. – К.: Хімджест, 2003. – С. 73-92.
7. Загальногеографічний атлас України. - К.: Укргеодезкартографія, 2004. – С. 14-15.

НАДІЙШЛА ДО РЕДАКЦІЇ 25 ЖОВТНЯ 2005 Р